

De kinderen van Banjarmasin: opgroeien in een koloniale wereld rond 1900

Alicia Schrikker

Afb. 1. Klassenfoto van de gouvernements meisjesschool in Banjarmasin, ca 1900, privécollectie An Hulshoff Pol.

Banjarmasin, Zuid-Kalimantan (Borneo), ergens rond 1900. Zeventien meisjes poseren samen met hun juf voor een klein schoolgebouw. Het lijkt erop dat ze net pauze hebben gehad: sommige meisjes hebben hun croquethamer nog in hun hand, een ander meisje heeft een hondje op schoot. Links voor de trap staan twee meisjes arm in arm; ze kijken zelfverzekerd in de camera.¹

¹ Dit is een herwerkte versie van hoofdstuk 11 uit mijn boek *De vlinders van Boven-Digoel. Verborgene verhalen over kolonialisme* (Amsterdam 2021).

De meisjes op de foto zijn allemaal ‘Europees’. Dat betekende voor de meesten van hen dat ze een Nederlandse ouder of voorouder hadden, maar niet per se voor allemaal. ‘Europees’ was namelijk een categorie van de burgerlijke stand, die ergens viel tussen die van Nederlander en ‘inlander’. Volgens het regeringsreglement van 1854 hoefde je niet noodzakelijkerwijs van (deels) Europese afkomst te zijn om als Europees te worden aangemerkt; het volstond dat beide ouders christelijk waren. Als je ouders eenmaal als Europees geregistreerd stonden, dan was jij dat ook. Pas later in de negentiende eeuw zou de koloniale overheid haar opvatting vernauwen en raakte de term voorbehouden aan kinderen van gemengde Nederlands-Aziatische afkomst.² De vaders van de Europese meisjes werkten meestal in overheidsdienst, bijvoorbeeld als klerk voor het leger of als stuurman bij de gouvernementsmarine. Hun dochters gingen naar de Europese meisjesschool Juffrouw Meyboom, die rond deze periode op de meisjesschool in Banjarmasin les gaf, merkte over de Europese schoolmeisjes op: ‘[hun] ijver en belangstelling [is] groot, behalve in het laatste jaar: sommige meisjes zeggen open[lijk], dat ze dan meer aan ’t trouwen denken’.³

Deze Indisch-Europese kinderen waren het product van seksuele relaties tussen Europese mannen – soldaten, ondernemers en bestuurders – en lokale tot slaafgemaakte vrouwen en concubines. Er werd in de koloniale periode al veel over deze groep geschreven, vaak op neerbuigende toon. De afgelopen jaren hebben historici die eigentijdse visies van kritische kanttekeningen voorzien. Antropologe en historica Ann Stoler liet zien hoe met dit soort raciale, koloniale categorisering de koloniale bureaucratie een eigen werkelijkheid creëerde.⁴ Historici Ulbe Bosma en Remco Raben hebben aan de andere kant aangetoond dat kleur en ras niet allesbepalend waren in de koloniale samenleving, ondanks de eigentijdse obsessie daarmee

² U. Bosma en R. Raben, *De Oude Indische Wereld 1500-1920* (Amsterdam 2003). Zie ook: B. Verheijen, ‘Staatsburgerschap en Nederlandschap in Nederlands-Indië in de negentiende eeuw’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 134,3 (2021) 448-472.

³ Citaat uit een manuscript van socioloog Sebald Rudolf Steinmetz, ‘Aantekeningen over Java 1907’, beslaat twee notitieboekjes die onderdeel zijn van de Collectie S.R. Steinmetz, Allard Pierson/UvA. Conservator Esther Boeles is momenteel bezig met een geannoteerde bewerking van dit opmerkelijke manuscript. Zij wees mij op het interview met de onderwijzeres Meyboom. Het manuscript is per 19-08-2026 (nog) niet opgenomen in de catalogus van de UvA.

⁴ A. Stoler, *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense* (Princeton, NJ 2009).

van de koloniale bestuurders en wetenschappers. Er zijn genoeg voorbeelden van Indisch-Europese mannen die bloeiende koloniale carrières maakten. Onder andere Bosma en Raben baseren zich daarbij vooral op de levens en loopbanen van elitaire families.⁵ Hoe het was voor gewone Indische schoolmeisjes uit een middenklasse-milieu om in de koloniale wereld op te groeien, weten we niet precies. Er zijn weinig bronnen en als we al bronnen van de hand van meisjes en vrouwen hebben, dan waren de auteurs meestal afkomstig uit de maatschappelijke bovenklasse.

De schoolfoto is een momentopname. Ze toont ons de Indisch-Europese wereld in al haar diversiteit. Josephine Thueré stuurde de foto rond 1900 vanuit haar woonplaats Banjarmasin aan haar dochter Lucie in Utrecht, en schreef daarbij:

Hierbij zend Annet, jou nicht (...) een photographie van haar school.
Dat meisje met de hond op de schoot is Cina Intveld en naast haar
met dat stokje in de hand is nicht Annet en die dikke achter haar is de
hoofdonderwijzeres, juffrouw van Dijk.⁶

Lucie had zelf ook op deze school gezeten, maar was in 1891, op haar negende, naar Nederland gestuurd. Ze woonde in Utrecht en ging daar naar de hogere burgerschool (hbs) voor meisjes. Het plan was dat ze als gouvernante zou terugkeren. Moeder Josephine en dochter Lucie correspondeerden intensief; de brieven die Lucie uit Banjarmasin ontving zijn bewaard gebleven, maar de brieven die Lucie naar haar moeder stuurde helaas niet. Josephine hield haar dochter goed op de hoogte van het wel en wee van haar oude schoolvriendinnen. Haar brieven zijn kleurrijk en levendig. Niet voor niets zijn ze binnen de familie van Josephine en Lucie van generatie op generatie doorgegeven.⁷ Wie ze leest, dompelt zich helemaal onder in de

⁵ Bosma en Raben, *De oude Indische Wereld, 1500-1920*; S. Protschky, 'Race, Class, and Gender: Debates over the Character of Social Hierarchies in the Netherlands Indies, circa 1600–1942', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 167.4 (2011) 543-556; B. Luttikhuis, 'Beyond Race: Constructions of "Europeanness" in Late-Colonial Legal Practice in the Dutch East Indies', *European Review of History* (= *Revue Européenne D'histoire*) 20.4 (2013) 539-558.

⁶ Brief van Josephine aan Lucie, 4 januari 1901.

⁷ De brieven zijn in privébezit van een van Lucies kleindochters, An Hulshoff Pol. Zij heeft de brieven in de jaren negentien negentig uitgetypt en van een inleiding voorzien. A. Hulshoff Pol, *Je steeds liefhebbende moeder, J. Thueré. brieven uit Indië 1891-1905* (Utrecht eigen beheer, 1995). Als dochter van An, en achterkleindochter van

wereld van de Indisch-Europese gemeenschap, en in het bijzonder in de wereld van de schoolmeisjes van Banjarmasin, op weg naar hun volwassenheid.

Lucies reis

Josephines achtergrond was typisch Indisch. Haar vader, Leonard Jacob, werkte als schrijver voor het gouvernement. Hij was van gemengd Chinese-Dayak afkomst maar had zich laten dopen, een Europese naam aangenomen en zich als Europeaan laten registreren. Josephines moeder heette Garcine (Caroline Françoise) Gayton. Ze was de dochter van een Franse soldaat en een onbekende vrouw, vermoedelijk een *njai* (een soort concubine).⁸ Op haar zeventiende trouwde Josephine met Marinus Thueré, een zeventien jaar oudere stuurman bij de gouvernementssmarine. Vier jaar na hun huwelijk, in 1881, ging hij met tweejarig ziekteverlof naar Nederland omdat hij malaria had opgelopen. Josephine reisde met hem mee om hem te verzorgen. Op 10 november van datzelfde jaar werd Lucie geboren in Utrecht. Marinus herstelde niet meer en overleed in het voorjaar van 1883. Josephine keerde alleen met haar dochter terug naar Banjarmasin.⁹

Josephine en Lucie woonden samen in een klein huis, met twee oude huisbedienden. Voor Lucie was dit een zorgeloze tijd van kattenkwaad op school, zwemmen in de rivier de Martapura en spelen met de aapjes rond het huis. Voor Josephine lag dat anders. Zij had Marinus op zijn sterfbed beloofd dat ze Lucie een ‘Hollandse en niet een Indische opvoeding’ zou geven. Zodra Lucie oud genoeg was, ging ze daarom naar de meisjesschool in

Lucie, groeide ik op met deze brieven, de foto's en de bijbehorende verhalen. De brieven stimuleerden mijn interesse in geschiedenis, maar het is pas nu dat ik er voor het eerst over schrijf.

⁸ Arsip Nasional Republik Indonesia (ANRI), Borneo Zuid en Oostkust, 48/4 Wees en boedelkamer 1837 - 1840 – 1844. Brief 1842 over het overlijden van Jean Baptiste Gayton, en de overdracht van vier van zijn kinderen aan het weeshuis in Semarang en twee aan de in Banjarmasin aanwezige Duitse zendelingen. Bij deze brief staat gekrabbeld dat de moeder graag voor het jongste kind wil zorgen, maar omdat ze niet kan bewijzen dat ze getrouwd was met Gayton, nemen ze haar ook dat kind af. Over de positie van de *njai* in de koloniale samenleving zie Reggie Baay, *De njai: het concubinaat in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2008).

⁹ A. Hulshoff Pol, *Je steeds liefhebbende moeder, J. Thueré. brieven uit indië 1891-1905* (Utrecht eigen beheer, 1995).

Banjarmasin, waar ze les kreeg van juffrouw Van Lessen. Josephine onderhield ondertussen contact met de familie van Marinus in Nederland, en wist Marinus' zus Jet zover te krijgen om Lucie in huis te nemen, op de Biltstraat 132 in Utrecht. Zo vertrok Lucie op haar negende alweer uit Banjarmasin, onder begeleiding van mevrouw Suverkopp, een kennis van Josephine die ook op weg was naar Nederland.¹⁰ We weten niet hoe Lucie het afscheid beleefde, maar Josephine had het er erg moeilijk mee, ook al had ze de beslissing zelf genomen. Ongeveer een maand na Lucies vertrek stuurde Josephine haar dochter een eerste brief:

O, kind het is niet met ene pen te beschrijven, hoe ik mijn lieveling gemist heb. Alles is nu zoo stil om mij heen, ik hoor je stemmetje niet meer, die zoo aardig voor Ma ken zingen (...) Denk [er] om, Lucie, dat Ma voor je eigen best wil heb gedaan om je van Bandjer weg te zenden, daar ik gezien heb, dat ik hier voor jou geen goede opvoeding ken geven, daar al de kinderen hier niet zoo goed als in Holland kunnen leren.¹¹

In dat laatste had Josephine gelijk. Voor meisjes waren de scholingsmogelijkheden in Nederlands-Indië zeer beperkt. De gouvernementsscholen waar ze wel terechtkonden hadden bovendien een slechte reputatie. Een algemeen inspectierapport over de gouvernementsscholen uit 1889 was zeer kritisch: het onderwijs was meer in het Maleis dan in het Nederlands, er was weinig lesmateriaal en veel van de kinderen verlieten voortijdig de school.¹² Dat de omstandigheden op deze scholen niet ideaal waren, bevestigde juffrouw Meyboom van de meisjesschool in Banjarmasin zo'n twintig jaar later: 'de meisjes zijn uit arme Indokringen, leeren thuis niets, spreken daar alleen maleisch.' Nederlands leren vinden de meisjes moeilijk: 'Te verklaren misschien doordat 't voor hen een geheel vreemde taal is van anderen taalstam, ook Fransch moeilijk, hier doet de gedachte mee: wat hebben we eraan?'¹³

¹⁰ *Locomotief*, 5-11-1891: bericht over de aankomst van het schip de Conrad, met aan boord 'juffr. Thueré en Mevr. Suverkopp' 'Zeetijdingen', *De Locomotief*, 5 november 1891, 2.

¹¹ Brief van Josephine aan Lucie, 26 augustus 1891.

¹² *Algemeen verslag van den staat van het middelbaar en lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in Nederlandsch-Indië over 1889*.

¹³ Allard Pierson/UvA, Collectie S.R. Steinmetz, 'Aantekeningen over Java 1907'.

Juffrouw Meybooms woorden zijn opgetekend door de Amsterdamse socioloog Sebald Rudolf Steinmetz, die in 1907 op onderzoeksreis was in Indonesië. Hij interesseerde zich in het bijzonder voor het thema rassenvermenging. Dat was een teken des tijds: in de koloniale samenleving van de negentiende eeuw lagen de Indische Europeanen voortdurend onder de loep van Nederlandse bestuurders en wetenschappers, en vrijwel altijd in negatieve zin. Voor de Nederlandse bestuurders waren de Indische Europeanen een levend bewijs van het ‘onzedelijke’ gedrag van hun ambtsgenoten en voorgangers, die klaarblijkelijk buitenechtelijke seksuele contacten onderhielden. Die Nederlandse mannen lieten geregeld de moeders en kinderen aan hun lot over met als gevolg dat er soms kinderen met een geheel witte huidskleur in de kampong opgroeiden. Dat leidde tot een soort cognitieve dissonantie bij de kleurbewuste Nederlandse bestuurders: die witte kinderen hoorden daar toch eigenlijk niet.¹⁴

Ook vanuit de wetenschap groeide de belangstelling voor ras en kleur aan het einde van de negentiende eeuw. In de sociale wetenschappen begonnen rassenleer en eugenetica aan een grote opmars en kinderen van gemengde afkomst werden daarmee onderwerp van wetenschappelijke casuïstiek. In dit soort onderzoek stelden wetenschappers vragen die we nu pertinent racistisch en vooral ook buitengewoon on-empathisch vinden. Onderzoekers werkten bijvoorbeeld vanuit de hypothese, of beter gezegd de overtuiging, dat rassenvermenging leidde tot de degeneratie van de mens.¹⁵ Vanuit dat uitgangspunt interviewde Steinmetz juffrouw Meyboom en anderen tijdens zijn reis door Indië in 1907. Niet iedereen zocht verklaringen in de eugenetica. De oorzaak van de vermeende degeneratie werd ook geregeld gezocht in het Indische moederschap en de ‘Indische opvoeding’. *Nurture* dus in plaats van *nature*.¹⁶ Maar of men het nu zocht in genetica of

¹⁴ Het onderwerp raciale categorisering is een centraal thema in het werk van Ann Stoler, onder meer in haar *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule* (herziene editie, Berkeley 2010). In Stolars onderzoek spelen de pauperrapporten, over verarmde kinderen van Indisch-Europese afkomst, een grote rol. Zie ook hoofdstukken 3 tot en met 5 in: A. Stoler, *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense*.

¹⁵ F. Sysling, *Racial Science and Human Diversity in Colonial Indonesia* (Singapore 2016).

¹⁶ P. Boudewijn, “‘You Must Have Inherited This Trait from Your Eurasian Mother’: The Representation of Mixed-race Characters in Dutch Colonial Literature” *Dutch Crossing. Journal of Low Countries Studies* 40.3 (2016) 239-260.

opvoeding, de wetenschap en het koloniale bestuur waren doordrenkt van raciale vooroordelen over de Indische Europeanen.

De ervaringsdeskundige juffrouw Meyboom had weinig op met het zoeken naar wat voor reden voor degeneratie dan ook. Zij wees op de armoede en de beperkte middelen en mogelijkheden die de families hadden. Ze kon de Indische meisjes bijvoorbeeld nauwelijks huiswerk opgeven, omdat het 's middags te warm was om te leren. Toen Steinmetz haar expliciet vroeg om het karakter van de Indische meisjes te vergelijken met dat van Hollandse meisjes die ze in het verleden had lesgegeven, antwoordde ze:

[de Indische meisjes hebben] geen opvall[ende] wiss[eling] in stemming en gevoel; niet koppiger en niet minder dan de holl. [-andse meisjes]; even kort en lang treurend om verlies; de meisjes wel zeer gehecht aan onderwijzers, niet wraakzuchtiger dan holl. meisjes.¹⁷

Josephine dacht er precies hetzelfde over. Ze zag het potentieel van haar dochter en stuurde haar daarom naar Nederland, simpelweg omdat meisjes daar veel meer de mogelijkheid hadden om goed onderwijs te krijgen. Josephine was een trotse vrouw, en bovendien een vrouw van de wereld. Ze was zich bewust van de neerbuigende manier waarop Nederlanders over Indische moeders spraken en verzette zich daartegen. Daarom verzekerde ze Lucie nog in een van haar eerste brieven: 'hoewel ik een Indische vrouw ben, gedraag ik mij zeer fatsoenlijk, dat menigeen een voorbeeld van je moeder mogen nemen.'¹⁸

Juffrouw Meyboom en Josephine Thueré waren niet de enigen die zich druk maakten over de beperkte onderwijsmogelijkheden van de Indisch-Europese kinderen. Sinds de jaren 1880 was de roep om beter onderwijs en grotere maatschappelijke kansen voor de Indisch-Europese gemeenschap steeds luider geworden. Het ging dan wel in de eerste plaats over jongens en het leverde betrekkelijk weinig op. Weliswaar werd aan het Koning Willem III Gymnasium in Batavia een lagere bestuursopleiding voor Europese jongens ingericht, maar die opleiding was duur en bovendien niet gelijkwaardig aan haar tegenhanger in Nederland. De Indisch-Europese jongens voelden zich in de steek gelaten, aangezien de overheid weigerde om meer in hun onderwijs te investeren. Zij moesten voor het krijgen van overheidsbanen concurreren met jongens uit Nederland die toegang hadden

¹⁷ S.R. Steinmetz, 'Aantekeningen over Java 1907'

¹⁸ Brief Josephine aan Lucie, 22 maart 1892.

tot aanzienlijk beter onderwijs, wat een ronduit oneerlijke strijd was. Daarom zochten ze als het kon de oplossing in het verre Nederland.¹⁹

Voor Indische Europeanen was een langdurig verblijf in Nederland kostbaar, maar als zij de financiële mogelijkheid ertoe hadden, investeerden families daar graag in. De historicus Ulbe Bosma heeft laten zien dat vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw steeds meer heen en weer gereisd werd tussen Nederland en Indonesië. Dit Indische migratiecircuit werd mogelijk gemaakt door de opening van het Suezkanaal in 1869 en de invoering van het stoomschip, waardoor de reisduur tussen Nederland en Indonesië aanzienlijk korter was geworden. Dat Lucie als Indisch-Europees meisje in haar eentje naar Nederland reisde om onderwijzeres te worden was misschien uitzonderlijk, maar ze bevond zich wel in een groter, overwegend mannelijk gezelschap. Al deze jongens, en dat enkele meisje, legden dezelfde route af in de hoop op een betere toekomst in Indië. Kinderen van gemengde afkomst konden in Indië Europees zijn, en in Nederland Hollands worden. De koloniale maatschappij waardeerde dat laatste het meest.²⁰

Daarom reisde de jonge Lucie Thueré onder begeleiding van mevrouw Suverkopp in de zomer van 1891 via Surabaya naar Batavia. Daar stapten ze aan boord van de stomer *Conrad*, waarna het nog zeker vijf weken zou duren voor ze Nederland bereikten.²¹

Josephines wereld

Banjarmasin, een havenstad aan de rivier de Barito, is nu een stad met zo'n 700.000 inwoners. In Josephines tijd, aan het einde van de negentiende eeuw, was het niet meer dan een uit de kluiten gewassen dorp. Het was een vergeten uithoek van Nederlands-Indië waar niet veel meer dan 10.000 mensen zullen hebben gewoond. Nederlanders hadden zich al in de zeventiende eeuw gevestigd in Banjarmasin vanwege de peper- en diamanthandel met de plaatselijke sultan. In de negentiende eeuw kwamen daar steenkoolmijnen en houthandel als lucratieve ondernemingen bij. De Nederlanders vonden de

¹⁹ B. Luttikhuis, *Negotiating Modernity: Europeaness in Late Colonial Indonesia, 1910-1942* (Proefschrift European University Institute Florence 2014).

²⁰ U. Bosma, *Indiëgangers: Verhalen van Nederlanders die naar Indië trokken* (Amsterdam 2010).

²¹ Bericht over de aankomst van het schip de *Conrad*, met aan boord 'juffr. Thueré en Mevr. Suverkopp': *Locomotief*, 5-11-1891.

locatie interessant genoeg om zich toe te eigenen; ze bezetten Banjarmasin in 1863 na een vier jaar durend offensief, in Nederland ook wel de 'Bandjermasinsche krijg' genoemd. De nazaten van de laatste sultan van Banjarmasin bleven zich ook na die tijd verzetten tegen de Nederlanders, en kregen daarbij soms steun van de Dajaks, lokale bevolkingsgroepen die in het binnenland woonden. Naast de lokale Banjaresen woonden er circa 4000 Chinezen in de stad. De Europese gemeenschap was veel minder omvangrijk en nam in de jaren 1890 bovendien af van 450 tot 270 man. Iedereen binnen de kleine Europese gemeenschap kende elkaar. In 1890 waren er naast de Europese jongens- en meisjesschool 21 'inlandse scholen', waar in de Maleise taal onderwezen werd, en ongetwijfeld een groter aantal lokale islamscholen. Josephines leven speelde zich grotendeels af binnen de Europese gemeenschap, al had ze ook een aantal Chinese vrouwen in haar kennissenkring.²²

De kinderen van familieleden en vrienden wisten het huis van Josephine te vinden. Zo ook haar neefje Albert, die haar bijna dagelijks bezocht en over wie ze vertederd schreef: 'Albert gaat nu flink naar school en stapt met zijn tasch zoo dapper mogelijk, zoodat je bepaald om hem moet lagchen. Hij verbeeld zicht dat hij al veel kent.' Albert was het buitenechtelijke kind van Josephines broer Willem. Over de moeder van Albert komen we niet zoveel te weten, behalve dat ze Golik heette. Het zou goed kunnen dat ze van Dajak-afkomst was, want Albert nam een keer een typisch Dajakdoosje voor Lucie mee nadat hij zijn moeder had bezocht. Willem stond erop dat Albert bij zijn Europese vrouw Mien zou opgroeien en in Banjarmasin naar school zou gaan. Zo werd Albert 'Europees gemaakt'.

Josephine nam ook kinderen in huis. Haar nichtje Johanna, iets jonger dan Lucie, hield Josephine gezelschap na Lucies vertrek en kwam definitief bij haar wonen nadat haar eigen ouders allebei waren overleden. Andere kinderen van buiten Banjarmasin kwamen bij Josephine in de kost zodat ze naar school konden. Op een zeker moment 'kreeg' Josephine ook een achtjarig Chinees meisje 'van een arme familie'. Josephine raakte op haar gesteld en besloot haar op te leiden tot *baboe*, kinderoppas, zodat ze later bij

²² T. Lindblad en P.E.F. Verhagen. *Between Dayak and Dutch: The Economic History of Southeast Kalimantan 1880-1942*. (Dordrecht 1988). Recente publicatie uit Banjarmasin over de koloniale geschiedenis van de stad Mansyur, *Bandjarmasin tempo doeloe. Sketsa sketsa kecil dari bingkai masa lalu* (Banjarmasin 2018). En voor een overzicht van de Geschiedenis van de Chinese gemeenschap in Banjarmasin: Mansyur et al. *Thionghoa Banjar. (Peran dan kipribnya salam lintasan sejarah)* (Banjarmasin 2023).

Lucie kon gaan werken. In de Europese gemeenschap werd er dus op allerlei niveaus met kinderen geschoven.

De schoolmeisjes van Banjarmasin

Van de meisjes uit haar klas was Lucie niet de enige die op reis ging. De zusjes Marie en Sophie Folmer vertrokken niet lang na Lucie uit Banjarmasin om in Batavia naar de kostschool te gaan. Later bezochten ook Sophie en Marie de kweekschool in Nederland, zodat ze als onderwijzeres(sen) konden terugkeren. Haar beste vriendinnetjes bleven in Banjarmasin: Doortje Dannenberg, Louise Polepessi en Hein Hansen. Zij schreven Lucie veel brieven, maar Josephine moest Lucie regelmatig manen om haar vriendinnen terug te schrijven. Josephine hield contact met de meisjes en ze kwamen elk jaar op Lucies verjaardag langs om taart te eten en te kletsen: ‘Met je verjaardag zijn er veel kinderen bij mij geweest om mij te feliciteren. Onder ander waren Hein en Anna Hansen [er.] (...)’ Langzaamaan groeiden de schoolmeisjes op, net als Lucie: ‘Trouwens Anna en Hein dragen nu al *sarong* en *kabaia*, als ze thuis zijn, terwijl Marguerita nog in baadje en broek loopt.’

Het leven van de kinderen van Banjarmasin kabbelde rustig voort. Zo nu en dan was er reden voor een feestje, bijvoorbeeld op de verjaardag van koningin-regentes Emma. De resident organiseerde dan meestal een gekostumeerd bal ‘voor de jonge meisjes en schoolmeisjes’. Over het bal in 1896 rapporteerde Josephine naar Utrecht: ‘Het was zeer aardig geweest. Cina was als een japanesche gekleed, dat haar heel lief stond en Doortje als een meisje van *Ta ta* (...) Doortje en Eugenie waren de mooiste van het bal.’ Het bal ging door tot diep in nacht.

Regelmatig trok Josephine naar de tuin van ‘oom’ Boudewijn in Sungai Tabuk, ten noorden van Banjarmasin. Boudewijn Broers was de zoon van de oud-resident²³, en geen bloedverwant van Josephine, maar haar geliefde. In Sungai Tabuk zwommen ze graag in de rivier, zolang er tenminste geen krokodillen in de buurt zaten. In de tuin van oom Boudewijn groeiden peperplanten en vruchtenbomen. De ingemaakte vruchten en andere lekkere hapjes vonden hun weg naar Lucie. ‘Tante Hein is op het oogenblik bezig *manisan kattes*, *koendoer*, enz., enz. te maken. Ook ben ik bezig gedroogde *pisang*

²³ Een resident was de bestuurder van een residentie (district) en dus een hoge koloniale ambtenaar.

en *manisan asam* voor je te maken, die ik zelf uit onze tuin gehaald heb.’²⁴ Er gingen sowieso veel pakketjes over en weer. Josephine ontving foto’s en handwerkjes van Lucie, waar ze dolblij mee was. Ook stuurde Lucie modetijdschriften met naaipatronen, kookboeken, gist en gedroogde viooltjes om de kast mee te versieren.

Josephine stuurde Lucie niet alleen eten, maar ook spulletjes die de andere kinderen voor haar maakten. Via oom Boudewijn kreeg Lucie ook van alles, want hij had allerlei zaakjes lopen. Oom Boudewijn investeerde in de mijnen en in de handel in vogelnestjes. Daarnaast had hij verschillende tuinen, verkocht hij hout en trok hij de jungle in om te jagen. Van de Dajaks kreeg hij tijdens zijn tochten in het binnenland rieten matten en exotische vogeleieren, die Josephine vervolgens naar Nederland stuurde. Toen Lucie ouder werd, ontving ze kleine juwelen en edelstenen, want ook daar had oom Boudewijn een handeltje in. Josephine zorgde er bovendien voor dat Lucie zich in Nederland toch Indisch kon kleden: ‘Het kistje, wat ik je gezonden heb, zal je zeker nu ontvangen hebben. (...) [I]k zou gaarne op een hoekje willen staan om te kijken hoe je in saroeng en kabaija zit.’²⁵

De groeiende handel bracht veranderingen in Banjarmasin. Er kwamen twee hotels in de stad, de wegen werden beter en het verkeer nam toe.²⁶ Josephine ging met haar tijd mee en kocht een fiets waarmee ze in een uur naar het naburige plaatsje Sungai Tabuk kon rijden. Lucie had in Utrecht eveneens een fiets. Moeder en dochter wisselden trots foto’s uit. Ondertussen groeiden Lucie en haar schoolvriendinnen op en lag het huwelijk op de loer. Dat was niet uit frivoliteit; het huwelijk bracht de meisjes bestaanszekerheid. ‘Heintje Hansen is met een 3de Machinist van de Gouvernementsmarine geëngageerd. Zoodra hij 2de [machinist] wordt, zullen ze gauw gaan trouwen.’²⁷ En: ‘Louise Polepessi gevoelt zich nu gelukkig met haar man. Ze wonen in een aardig klein huisje dat er zeer zindelijk en netjes uit ziet. Ik kom nogal veel bij haar. Het is een lieve en fatsoenlijke vrouw.’²⁸ De man van Louise Polepessi, de heer Kukuwel was een klerk bij het leger en een ‘zeer fatsoenlijk man’. Josephine hielp Louise met de voorbereidingen van haar huwelijk en naaide haar bruidsjurk.

²⁴ Brief Josephine aan Lucie, 15 juli 1892.

²⁵ Brief Josephine aan Lucie, 30 juli 1899.

²⁶ Lindblad en Verhagen, *Between Dayak and Dutch*.

²⁷ Brief Josephine aan Lucie, 28 september 1999.

²⁸ Brief Josephine aan Lucie, 4 januari 1901.

Met al die huwelijken, zwempartijen en gekostumeerde ballen leek het leven in Banjarmasin soms één groot feest, maar het was lang niet altijd eenvoudig voor de meisjes. Louise stierf drie jaar na haar huwelijksfeest. Haar man bleef ziek van verdriet achter. De zusjes Folmer die naar Batavia waren vertrokken, werden van de een op de andere dag wees, en moesten plotseling voor zichzelf zorgen. De oudste van de twee, Marie, was gelukkig net getrouwd met een leraar. Sophie mocht bij hen inwonen en haar school afmaken, en ging in dienst als gezelschapsdame bij een doktersfamilie en trok later in bij haar oude onderwijzeres, juffrouw Van Lessen. Het meisjesleven liep niet altijd zoals gepland.

Ook Josephine had verlies te verduren. Johanna, het nichtje dat de plek van Lucie in huis had ingenomen, stierf al op haar dertiende. Josephine schreef: 'Dit blad, door mijn tranen bevochtigd, meldt je het treurige nieuws van Johanna's dood.' Haar verslag van Johanna's ziekbed is aangrijpend:

Ach, Lucie, welk een verlies. Op den 15 Juni was zij onlekker door dat kwade hartklopping en 's middag op den 16 Juni half vijf werd zij onverwachts door den dood ontruikt. Een half uurtje voor haar dood heeft zij nog met mij gepraat (...) Zij zeide dat zij een oogenblik wilt zitten. Daar haar oogen zoo dof waren, schreeuwde ik haar toe om mij niet te verlaten. Ze gaft mij antwoord: "lieve Tante ik dank u voor al Uwe liefde en goede zorge Huil niet Tante u heb nog Lucie. Als u teveel verdriet heb, dan wordt U ziek. Kasian voor Lucie", zeide zij. En toen zegd zij nog: "groet Lucie voor mij. Ik heb haar lief." Toen zij dat al gezegd had (...) heeft mij nog geroepen: "Tante ik kan u niet meer zien. Wel kende ik U aan Uwe stem."²⁹

Josephine was ontroostbaar en somber. Door de dood van Johanna voelde ze des te sterker hoezeer ze haar dochter miste.

De kinderen en moeders van Banjarmasin zorgden voor elkaar en hielden elkaar op de been. Dat moest ook wel want de mannen waren vaak weg. Josephine had goed door dat het verstandig was om verder te leren, want dat zou Lucie weerbaarder maken voor de grillen van het leven. Dat het zomaar ineens kon misgaan, liet de levensloop van Lucies vriendin Doortje Dannenberg zien. Haar leven nam een onverwachte wending na de dood van haar moeder, getuige het bericht van Josephine:

²⁹ Brief Josephine aan Lucie, 26 juni 1897.

Hierbij een brief van Doortje. Zoo je tijd hebt, wees zoo goed dit te beantwoorden. Haar pleegvader den heer Dannenborg is nu in Utrecht. Ik begrijp niet, waarom hij Door niet medenam. Weet je wel, Lucie, dat zij een Chineesch meisje is, die door zijn vrouw als kind werd aangenomen. Nu zijn vrouw dood is, schijn hij niets van die arme Door te willen weten. Zij is nu bij Mevrouw Weidema in huis.³⁰

Doortje was ongeveer dertien jaar toen haar moeder stierf en vijftien of zestien toen haar vader haar in Indië achterliet. Een goed huwelijk zat er in die omstandigheden voor Doortje niet meer in. Twee jaar later vertrok ze uit Banjarmasin om bij een bakker in Surabaya te gaan werken. Zo verdween ze uit het zicht. In Josephines brieven komt ze niet meer voor.

De ontknoping van Doortjes leven staat in scherp contrast met het beeld dat Josephine schetst van het Indisch-Europese leven in het dorpse Banjarmasin. Nooit schreef Josephine over de huidskleur of afkomst van de schoolvriendinnen. Kleuren leken in elkaar over te vloeien en voor de vrouwen en kinderen onderling deed het er niet zo toe hoe je eruitzag. Het was een hechte club en iedereen zorgde voor elkaar. Maar de realiteit was toch rauwer en schrijnender: de Chinese afkomst van Doortje vormde blijkbaar een onoverkomelijk probleem voor haar vader, een hooggeplaatst ambtenaar.

De enige twee kinderen van wie Josephine de huidskleur herhaaldelijk benoemde, waren haar neefjes, de halfbroertjes Albert ('zwart') en Maurits ('blank'). Verschillende keren volgt op een enthousiaste beschrijving van de schoolprestaties van de kleine Albert een bijzin als 'maar hij is erg zwart', waarin doorklinkt dat Albert daar wel pech mee had. Kleur of ras mochten dan wel niet allesbepalend zijn als je vooruit wilde komen in Nederlands-Indië, maar dat gold voornamelijk voor meer elitaire milieus.³¹ Voor jongens uit de middenklasse kwam, als puntje bij paaltje kwam, een zo licht mogelijke huidskleur toch echt beter uit, en Josephine wist dat.

³⁰ Brief Josephine aan Lucie 3 oktober 1897

³¹ S. Protschky, 'Race, Class, and Gender: Debates over the Character of Social Hierarchies in the Netherlands Indies, circa 1600–1942'. S. Protschky, 'Teacups, Cameras and Family Life: Picturing Domesticity in Elite European and Javanese Family Photographs from the Netherlands Indies, ca. 1900–42', *History of Photography* 36.1 (2012): 44–65.

In Europa

Ondanks het verdriet en de tegenslagen ging het leven in Banjarmasin door. Zo nu en dan vertrokken vrienden, verre familieleden of bekenden van Josephine naar Nederland. Ze namen dan pakjes voor Lucie mee. Rond 1900 vertrok er vanuit Batavia elke week wel een passagiersboot naar Europa. De opvarenden waren lang niet alleen maar Indische Europeanen. In 1897 vertrokken bijvoorbeeld drie zonen van de sultan van Kutai naar Nederland.³² Het hof van Kutai lag op vier dagen reizen van Banjarmasin en de sultan was de Nederlanders gunstig gezind. Josephine informeerde Lucie over het vertrek van de drie prinsen en vertelde dat ze bevriend was met de vrouw van de oudste prins. Zij kwam vaak bij haar langs om te kletsen als ze in Banjarmasin was en als klein kind had Lucie nog met haar dochter Ida gespeeld. Josephine hoopte dat Lucie de prinsen zou zien als ze naar Utrecht zouden komen.

De zoons van de sultan trokken naar Europa voor een studiereis. Ze deden Berlijn en Parijs aan en uiteraard ook Nederland. Gedreven door hun fascinatie voor nieuwe techniek bezochten ze hier verschillende fabrieken. Het gerucht ging dat ze tijdens hun reis twintig fietsen kochten en de fietsfabriek verzochten om een bediende en een monteur mee terug naar Kutai te laten reizen, zodat ze de leden van het koningshuis konden leren fietsen en de fietsen zouden onderhouden. Hoe dit ook zij, de prinsen ontmoetten de minister van Koloniën en gingen op audiëntie bij koningin-regentes Emma en prinses Wilhelmina, aan wie ze naar verluidt een groot aantal juwelen schonken. Een jaar later keerden de prinsen terug als eregasten bij de kroningsfeesten van Wilhelmina, waar overigens ook prinsen van andere Indonesische koningshuizen *acte de présence* gaven.³³

We weten niet of Lucie de prinsen heeft ontmoet, maar uit haar brieven blijkt dat zij in ieder geval van de kroningsfeesten heeft genoten. In

³² Over de Indonesiërs die naar Nederland trokken voor, onder meer, een hogere opleiding gaat de klassieke studie van H. Poeze, C. van Dijk en I. van der Meulen, *In het land van de overheerser. I: Indonesiërs in Nederland 1600-1950* (Dordrecht 1986). Zij gaan ook uitgebreid in op de politieke activiteiten van de studenten. Recent publiceerde Klaas Stutje daarover: *Campaigning in Europe for a Free Indonesia* (Singapore 2019).

³³ Via Delpher zijn tal van berichten te vinden over het bezoek van de prinsen van Kutai (Koetei). De vermelding van de fietsen staat in *De tijd: godsdienstig staatkundig dagblad*, 25-9-1897.

Banjarmasin werd de kroning ook groots gevierd. Josephine laat weten dat ze zeven dagen en nachten feest hadden gevierd, met als hoogtepunt, hoe kan het ook anders, een gekostumeerd bal op het residentiehuis. Doortje, Louise, Hein, iedereen was van de partij. Ze stuurde Lucie foto's van de versierde huizen en straten in Banjarmasin, en van de versierde residentie van de sultan van Kutai. De foto's zijn wat vervaagd, maar tegen het hek om het paleis kun je onmiskenbaar een paar fietsen zien staan.

De Nederlandse pers volgde het bezoek van de prinsen van Kutai met interesse, maar echt uniek vond men het nu ook weer niet. Vanaf het begin van de Nederlandse aanwezigheid in de Indonesische archipel werden koningskinderen naar Nederland gestuurd voor een opleiding. Al in de zeventiende eeuw zonden hoge VOC-bestuurders drie koningskinderen uit Ambon voor scholing naar Amersfoort. Ook in de negentiende eeuw stuurden zendelingen nog wel eens jongens naar Nederland voor een theologische opleiding. Onderwijs diende in die gevallen heel direct de koloniale belangen. Het was immers de bedoeling dat deze kinderen na voltooiing van hun studie in Indië het christendom zouden verspreiden en anderen zouden opleiden om hetzelfde te doen. Daarnaast was het in de negentiende eeuw binnen de Javaanse elite gewoon geworden om kinderen onder te brengen in het huis van hooggeplaatste intellectuele Europese families. Een bijzonder voorbeeld van zo'n intellectueel was Karel Frederik Holle, die op West-Java een theeplantage begonnen was en de kinderen van zijn bevriende islamgeleerde Moesa thuis een Europese opvoeding gaf. Ook ontwikkelde Holle zelf onderwijsmateriaal en leidde hij lokale Soendanese onderwijzers op. In dit soort gevallen was het onderwijzen een wederzijds proces, want Holle leerde zelf de Soendanese cultuur en de islam van binnenuit kennen. De islamwetenschapper en overheidsadviseur Christiaan Snouck Hurgronje, berucht om zijn cultureel-strategisch advies in de Atjehoorlog, zou later zijn pad volgen.³⁴

Parallel aan deze ontwikkeling in de Indonesische archipel trokken gaandeweg de negentiende eeuw steeds meer adellijke jongens uit eigen beweging naar Nederland voor een universitaire opleiding. In de regel gingen ze rechten, geneeskunde of Indologie studeren. In de tijd dat de prinsen van

³⁴ Poeze e.a., *In het land van de overheerser. I: Indonesiërs in Nederland 1600-1950*. De ervaringen van Holle en Snouck Hurgronje waaraan ik refereer, komen uitgebreid aan bod in hun respectievelijke biografieën: T. van den Berge, *Karel Frederik Holle* (Amsterdam 1998); W. van den Doel, *Snouck. Het volkomen geleerdenleven van Christiaan Snouck Hurgronje* (Amsterdam 2021).

Kutai Nederland bezochten en Lucie in Utrecht naar de hbs ging, studeerde nog slechts een handvol Indonesiërs in Leiden, Delft en Amsterdam. Na 1900 nam hun aantal een grotere vlucht. Ondertussen werden in 1900 ook in Nederlands-Indië de scholingsmogelijkheden voor inheemse bestuurders en artsen verruimd, met de oprichting van de OSVIA (Opleidingschool voor Inlandse Ambtenaren) en de STOVIA (School tot Opleiding van Inlandsche Artsen). Het weerhield Indonesiërs er niet van om voor een studie in Nederland te kiezen. In Indië was het onderwijs in feite gestoeld op apartheid: Indonesische en Europese kinderen werden zoveel mogelijk gescheiden van elkaar opgeleid. In Nederland was dat niet het geval en dat trok Indonesische studenten met intellectuele en maatschappelijke ambities.³⁵

De nog jonge Lucie zal zich niet al te zeer bewust zijn geweest van deze ontwikkelingen. Hoe beviel het haar eigenlijk in Nederland? De eerste jaren had ze het soms moeilijk. Haar tante Jet liet Josephine weten dat ze ondeugend was en soms loog:

Lief kind, tot mijn innigste verdriet heb ik van Tante moeten hooren, dat je haar tegen kan spreken en onwaarheid zegt. Hoe heb ik het nu met je? Voor je vertrek van Bandjer heb je mij zoo zeker beloofd, dat je zich veranderen zal. Foei, Lucie, dat is lelijk van je hoor. Dat heb ik nooit van je gedacht. Het schijnt dat je die streken van de Indische schoolkinderen nooit hebt kunnen vergeten.³⁶

Een paar jaar later maakte ze ruzie met een van haar onderwijzeressen. Jet hield Josephine hiervan op de hoogte, waarna Lucie opnieuw vermanend werd toegesproken door haar moeder. Maar na een paar jaar leek ze op haar plek te zijn. Haar schoolresultaten werden beter. Haar moeder schreef steeds vaker dat ze trots op haar was. Lucies brieven zijn niet overgeleverd, maar uit de brieven van Josephine valt op te maken dat ze gaandeweg een weerzin ontwikkelde voor een terugkeer naar Banjarmasin. Josephine stelde haar dan

³⁵ Over de Indonesiërs die naar Nederland trokken voor, onder meer, een hogere opleiding gaat de klassieke studie van Poeze e.a., *In het land van de overheerser. I: Indonesiërs in Nederland 1600-1950*. Zij gaan ook uitgebreid in op de politieke activiteiten van de studenten. Recent publiceerde Klaas Stutje daarover: *Campaigning in Europe for a Free Indonesia* (Singapore 2019). Het belang van deze periode in de politieke ontwikkeling in Indonesië wordt uiteengezet in R.E. Elson, *The Idea of Indonesia. A History* (Cambridge 2008).

³⁶ Brief Josephine aan Lucie, 16 augustus 1892.

gerust; ze konden na haar terugkomst ook in Batavia of Surabaya gaan wonen, waar het veel stadser was.

Afb. 2. Lucies eindexamenklas op de hbs voor meisjes in Utrecht met Lucie staand in het midden. Privécollectie An Hulshoff Pol.

In 1901 deed Lucie eindexamen en behaalde ze haar onderwijzersakte. Op bovenstaande foto van haar klas op de hbs (afbeelding 2) staat Lucie in het midden. De meisjes hebben zich allemaal heel verzorgd aangekleed en ze kijken allemaal een andere kant op. Sommigen zitten, anderen staan. De fotografe heeft Lucie precies in het midden geplaatst. Ze is ruim een kop kleiner dan de andere meiden, maar dat valt met deze compositie niet al te veel op. Zo past ze helemaal in de omgeving, alleen met haar blik lijkt ze afwezig. Zou ze op dat moment al besloten hebben om niet meer naar Banjarmasin terug te keren?

Een keerpunt

In de jaren rond 1900 bevond Nederlands-Indië zich op een kruispunt; het was onduidelijk welke weg de kolonie zou inslaan. Met oorlogen in Aceh, op Bali en op Lombok raakte Nederland op het hoogtepunt van zijn militaire expansie in de Indonesische archipel. Ongeveer tegelijkertijd riep koningin Wilhelmina in haar troonrede van 1901 de 'Ethische Politiek' uit.³⁷ Onderwijs was een van de pijlers onder dit beleid. Kritische Indische en Indonesische studenten en journalisten gingen zich organiseren in verenigingen en partijen, zowel in Nederland als in Indonesië. Het ethisch elan bleek maar van korte duur te zijn. Het maakte na 1910 gaandeweg plaats voor een veel conservatievere koers. De behoudzuchtige bestuurders zagen hoger onderwijs, vermenging van bevolkingsgroepen en politieke partijvorming in Indië als een bedreiging voor de koloniale orde. De lokale bevolking was daar nog niet aan toe, vonden ze. De Nederlandse regering reageerde met repressie en censuur, wat onomkeerbaar politiek verzet als gevolg had.³⁸

In de brieven passeert het koloniale geweld zo nu en dan de revue. Toch zijn Josephines brieven nooit uitgesproken politiek. Voor Lucie en Josephine was het decennium na 1900 op een heel andere manier een keerpunt. Lucie besloot namelijk in Nederland te blijven; ze was verliefd geworden op een Nederlander, Bram Hulshoff Pol, en wilde met hem trouwen. Ze had hem leren kennen bij de familie in Utrecht, hij was drie jaar ouder dan zij. Hij was niet onbemiddeld, zijn familie bezat een textielfabriek in Hengelo. Het nieuws kwam als een schok voor Josephine, die per direct de boot naar Nederland nam. Ze had er al die jaren zo naar verlangd om weer samen met Lucie in Indië te wonen en hoopte Lucie ervan te overtuigen terug te keren. Maar Josephine reisde alleen terug. Ze verbleef daarna eerst een paar jaar bij kennissen in Belitung (Billiton), en vestigde zich uiteindelijk weer in het oude vertrouwde Banjarmasin. Daar leefde ze verder met haar Boudewijn die haar altijd beloofde te trouwen, maar dat nooit deed.

³⁷ Met ethische politiek werd bedoeld dat Nederland een ethische of morele roeping had om Indonesië te ontwikkelen (vergelijkbaar met de Franse *mission civilatrice* en de Britse *white man's burden*.) Speerpunten waren irrigatie, emigratie (vanwege de overbevolking op Java) en educatie.

³⁸ M. Bloembergen en R. Raben, *Het koloniale beschavingsoffensief. Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950* (Leiden 2009); Elson, *The Idea of Indonesia*.

Afb. 3. Portretfoto van Josephine Thueré, ca 1900.
Privécollectie An Hulshoff Pol.

Josephines brieven uit die latere periode zijn niet overgeleverd. Er zijn alleen een paar brieven van oom Boudewijn, maar die zijn compleet anders van toon, ze gaan over zijn zaken en investeringen. Slechts heel zelden laat hij wat los over de Banjarmasinse Europese families. Hoe het verder afgelopen is met de meisjes Hansen, de Folmers en met Doortje Dannenberg lezen we niet meer. Josephine stierf in 1936, op 75-jarige leeftijd in Banjarmasin. Lucie heeft nooit voor de klas gestaan, maar trouwde in 1903 in Utrecht en vestigde zich met haar man en drie kinderen in Hengelo. Ze stierf in 1962. Lucie is nooit meer terug geweest in Banjarmasin.

Toen Lucie het nieuws ontving over de dood van haar moeder, schreef ze aan haar volwassen zoon Frits:

Vanmorgen vroeg kregen we een telegram dat oma kalm is overleden. De gehele dag ben ik ervan onder de indruk, te weten dat mijn moeder eenzaam ver van ons allen is gestorven. (...) Arme oma, 't eenige wat ze in de wereld bezat, haar kind, heeft ze afgestaan, omdat zij tegenover haar overleden man de belofte niet wilde schenden haar kind een Hollandsche en niet een Indische opvoeding te geven. Gelukkig echter heeft de afstand ons nooit van elkaar vervreemd (...).³⁹

³⁹ Lucie aan haar zoon Frits, Hengelo 13 februari 1936.